

EESTI KEELE VERBI AJAMORFOLOOGIA JA ASPEKTILISUSE OMANDAMISEST

REILI ARGUS

Annotatsioon. Artiklis on vaatluse all eesti keele verbi mineviku muute-morfoloogia omandamine. Üldjoontes konstruktivistliku lähenemise alusmaterja-likes on ühe lapse spontaanse kõne regulaarsed lindistused. Aja- ja aspektikatego-oria seotusest tulenevalt on peale morfoloogiliste tegurite, nagu produktiivsus ja aja morfoloogiline markeeritus, vaatluse all ka aegade omandamist mõjutavad leksikaalsemantilised tegurid. Nende mõju analüüsimiseks on verbid jagatud leksikaalsemantiliste omaduste järgi sündmusetüüpidesse. Kõiki saadud and-meid on kõrvutatud sisendkeele vastavate andmetega. Tulemused osutavad, et leksikaalsemantilised situatsiooni omadused, nagu teelisuus ja punktuaalsus, juhivad minevikuvormide omandamist rohkem kui morfoloogilised tegurid, mille mõju on selgelt taandatav vormide sagedusele sisendkõnes ehk lapsele suunatud kõnes.

Võtmesõnad: esimese keele omandamine, grammatiline aeg, aspekt, aspektilisus, tegevuslaad, sündmusetüübid

1. Aja- ja aspektikategooria omandamisest üldiselt ning teemaga seotud olulisematest mõistetest

Aja kui inimese maailmatunnetuse ühe põhikategooria ja täpsemalt grammatilise aja ehk tempuse omandamist on võimalik jälgida alates esimestest verbi kahe ajavormi vastandustest. Olevikuvormidele vas-tanduvad esimesed minevikuvormid on maailma eri keeltes sarnase leksikaalsemantilise sisu ja morfoloogiliste omadustega: palju on rää-gitud ajakategooria omandamisest eelisjärjekorras ebareeglipäraste ja ebaproduktiivse muutemorfoloogiaga verbide või siis hoopis kindlate leksikaalsemantiliste omadustega verbide puhul. Ajakategooria on tihedalt põimunud ka aspektikategooriaga (Comrie 1976: 3) ning aja omandamine seotud verbide sisemiste temporaalsete omadustega (Weist 2002: 34),

mistõttu on see, kuidas laps aspektilisuse omandab, niisama oluline kui see, kuidas ta aja omandab.

Aja- ja aspektikategooria omandamine on keeleomandamise seni ehk kõige rohkem uuritud valdkondi¹ ning olgugi et aeg ja aspekt on grammatikakirjelduste üldtuntud mõisted, on neid ometi eri kirjutistes nii sisult kui ka mahult üksjagu erinevalt kasutatud (nt on terminoloogilisele ebaühtlusele tähelepanu juhtinud Pier Marco Bertinetti ja Denis Delfitto (2000) ja eesti autoritest Peep Nemvalts (Nemvalts 2000: 127–130)).

Kui aeg on grammatiline kategooria, mis lokaliseerib lausega väljendatud sündmuse mingi tingliku ajalise lähtepunkti suhtes (EKG 1993: 74), siis aspektilisus näitab selle sündmuse ehk tegevuse kulgemise iseloomu ja struktureeritust ajas (Comrie 1976: 3). Aspekti seisukohalt jagatakse situatsioone tavaliselt imperfektiivseteks ja perfektiivseteks ning viimaseid saab omakorda jagada sellisteks tegevusteks, mis saavutavad seisundipiiri ehk on resultatiivsed, ning ajapiirini jõudvateks ehk kitsamas tähenduses perfektiivseteks tegevusteks.

Eristatakse grammatikavahenditega vormistatud ja leksikaalset aspekti: kui esimesel puhul väljendatakse aspektitähendust nt prefiksitate või objekti käändevaheldusega, siis viimasel juhul väljendatakse aspekti leksikaalselt, s.o verbitüvega. Leksikaalset aspekti on käsitletud ka omaette nähtusena ning tähistatud terminitega *Aktionsart*, *actionality* või *inherent lexical aspect*. Nii on sageli toimitud ka eesti keele grammatikas, nt EKG-s (1993: 22–23), kus kõnealust kategooriat nimetatakse *tegevuslaadiks*. Tegevuslaad iseloomustab tegevuse tüüpilist kulgu ja struktureeritust ajas ning enamasti on tegevuslaadi põhiopositsioonidena esitatud semantilised omadused, nagu punktuaalne–duratiivne, teeline–ateeline ja staatiline–dünaamiline. Tuleb aga arvestada, et aspekti ja tegevuslaadi vaheline piir ei ole selge ei olemuslikult ega ka paljudes käsitlustes: nii on perfektiivse või imperfektiivse aspekti nominatiivi ja genitiivi opositsiooni käsitletud kui teelisusele või ateelisusele osutavat omadust (vt nt Sulkala 1996: 173) ning teatud tegevuslaadid kalduvad olemuselt perfektiivsusele, teised

¹ Olgugi et verbi omandamisega seotu on olnud keelelise arengu uurijate üheks meelisteemaks ja ajakategooria omandamisegi kohta leidub hulganisti erinevatest teoreetilistest lähtekohtadest tulenevaid käsitlusi ning teema on huvi pakkunud ka eesti keele uurijaile (vt nt Salo 1994, Kohler 2003, Salasoo 2003, Vihman, Vija 2006), ei ole eesti keele ajakategooria omandamine uurimuste kitsamaks huvikesk-meks olnud.

imperfektiivsusele, mõni verb on selgelt perfektiivne, mõni imperfektiivne. Siinses käsitluses on *aspektilisuse* all mõistetud nii aspekti kui ka tegevuslaadi puudutavate nähtuste kompleksi, kusjuures põhitähelepanu on tegevuslaadil. Tegevuslaadi semantiliste omaduste kirjeldamisel on arvestatud mitte ainult verbi, vaid kogu sündmusetüübi temporaalseid omadusi.

• Kas varem omandatakse aeg või aspektilisus?

Juhtides tähelepanu aja- ja aspektikategooria omandamise seotusele, on lastekeeleuurijad Francesco Antinucci ja Ruth Miller kasutanud Zeno Vendleri verbi leksikaalsemantilistest omadustest lähtuvat mudelit. Mudeli järgi eristatakse nelja situatsiooni aspektilist klassi: seisundid (*states*, nt verbid *want, see*); tegevused (*activities*, nt verbid *run, play*); saavutused (*achievements*, nt verbid *recognize, die*) ja sooritused (*accomplishments*, nt *build a house, run a mile*) (Vendler 1967: 606–610). Itaalia ja saksa keele materjali põhjal jõuavad Antinucci ja Miller tõdemuseni, et lapsed omandavad kõigepealt pigem aspekti- ja alles seejärel ajakategooria (Antinucci ja Miller 1976: 167).² Nende väitel kasutavad lapsed esimesi minevikuvorme verbidest, mis kuuluvad Vendleri jaotuse järgi saavutuste hulka ning väljendavad täpsemalt sellist seisundimuutust, mis viib kindla tulemuseni (nt situatsioonitüüp, kus laps kasutab verbe tähendusega 'siia, kohale jne) tulema', '(maha) kukkuma', '(ära) võtma') ja olevikuvorme enamasti tegevust või kindla tulemuseta seisundimuutust väljendavate verbidega (nt situatsioonitüüp, kus esinevad verbid tähendusega 'lendama', '(ringi) jooksmas'). Autorid on väitnud, et lapsed kasutavad enne kahe ja poole aastaseks saamist minevikuvorme ainult selliste verbidega, mille puhul lõppseisund on määratav. Nende arvates mõtlevad nii vanad lapsed tõepoolest, et mineviku tunnus tähendab, et seisund on piirivõimalusega ja lõpetatud, mitte et see sündmus lihtsalt leidis millalgi minevikus aset, ning et lapsed ei saa viidata minevikule tegevusverbidega, sest neist ei

² Aspektilisuse omandamise kohta saadud tulemusi on sageli seotud aspekti- ja ajakategooria keeleajaloolise arenguga. Peetakse üldiseks seaduspärasuseks, et aspektikategooria eelnes ajakategooriale ning aspekti väljendamise vahendid tõlgendati ajakategooria kujunemise käigus ümber aja väljendamise vahenditeks. Kõigepealt hakati vormistama lõpetatud ja kestva tegevuse opositsiooni ning alles seejärel aja liigendamist. Arvatakse näiteks, et perfekt kujunes välja resultatiivsest tegevusest (Bybee, Dahl 1989).

jää kõnehetkeks tajutavat tulemust. Väidet kinnitavad saksa ja itaalia keele esimesed minevikuvormid sõnadest tähendusega 'kukkuma', 'katki minema', 'üle ääre ajama' (Antinucci ja Miller 1976: 167).

Perfektiivsete verbide ehk saavutuse ja soorituse seoste le mineviku omandamisega on tähelepanu juhtinud paljud autorid, eelkõige on seda täheldatud keeltes, kus aspektikategooria on grammatiseerunud, nt vene (Gagarina 2004) ja poola keeles (Weist 2002: 60). Richard Weisti sõnul vahendab verbide leksikaalne sisu ehk semantika omandamisprotsessi, näiteks erisus skaalal teeline-ateeline viib erinevate ajaomandamismallideni (Weist 2002: 68). Ka ajavormide mõistmise uuringud kinnitavad, et aja omandamise algetapil seostavad lapsed lihtmineviku vorme ainult lõpetatud tegevustega (van der Feest, van Hout 2002: 8, Wagner 2001: 678). Samas leidub aspektilisuse omandamise kohta aga ka pisut teistsuguseid seisukohti: näiteks on väidetud, et mõnes keeles võib varaseid minevikuvorme olla ka tegevus- ja protsessiverbide hulgas (Filiouchkina 2004: 62).

• **Või omandatakse samal ajal nii aeg kui ka aspektilisus?**

Yasushiro Shirai ja Roger W. Anderseni keeleomandamisele kohandatud prototüübiteooria keskmes on samuti verbi semantilised omadused (Shirai, Andersen 1995). Kõnealuse teooria järgi omandavad lapsed keelelise kategooria, alustades kõigepealt kategooria prototüübist, ning alles tasapisi laiendavad seda kategooriat vähem prototüüpsetele juhtudele. Shirai ja Anderseni (1995: 758) väitel on ajakategooria omandamisel olulised verbi leksikaalsemantilised jooned: mineviku prototüüp on saavutus, saavutus on redutseeritav ühele kindlale ajahetkele, nt verbid tähendusega 'surema', 'ära tundma'. Saavutusele järgneb sooritus, sooritusel on mingi kestus, kuid ka üksik kindel lõpp-punkt, nt (*maja*) *ehitama*. Tegevus (nt verbid tähendusega 'tantsima', 'mängima') jääb mineviku prototüübist kaugemale, sel on kestus, kuid tegevuse lõpp-punkti suhtes seisukohta ei võeta. Oma olemuselt on tegevus ajast sõltumatult homogeenne. Seisund, mis ei ole dünaamiline sündmusetüüp ja jätkub ka ilma lisaenergia rakendamisetä (nt verbid tähendusega 'nägema', 'armastama', 'tahtma', 'vihkama'), jääb mineviku prototüübist kõige kaugemale.

Shirai ja Anderseni järgi kasutavad lapsed minevikku kõigepealt eelkõige nende verbidega, mis märgivad saavutust ja sooritust, hiljem laiendavad kasutust tegevusverbidele ning alles seejärel seisundiverbidele

(Shirai, Andersen 1995: 753). Mineviku prototüübi varast omandamist seletavad autorid kindlate vormide sisendkeele distributsiooniga ehk minevikuvormide jagunemisega eri sündmusetüüpidesse. Lapsed reorganiseerivad aktiivselt oma keelesüsteemi vastavalt keelelise sisendi distributiivsele infole ja loovad selle alusel algse prototüübi (Shirai, Andersen 1995: 759, Shirai 2003: 206). Seega on omandamise seisukohast oluline mitte lihtsalt mingi ajavormi sagedus sisendkeeles, vaid mingi kindla leksikaalsemantilise sisuga verbi kindla ajavormi sagedus sisendkeeles. Sellise distributsioonimudeli järgi peaksid aja- ja aspektimarkerid laste kõnes olema kasutusel sama distributsiooniskeemi järgi, nagu need esinevad vanemategi kõnes. Veelgi enam: võib oletada, et kui lapsed kuuleksid näiteks rohkem mineviku sufiksit imperfektiivset tegevust väljendavate verbidega, kasutaksidki nad seda nende verbidega rohkem.

- **Konstruktiooni ja konteksti roll aja ja aspektilisuse omandamisel**

Psühholingvistilisest lähtepunktist vaadatuna saab laps õppida kasutama ja kasutada produktiivselt mingit konstruktiooni (või ajavormi) ainult siis, kui ta on näinud mingeid sündmusi, millele vastava keelendiga reageeritakse, ja ainult siis, kui ta üritab kuulaja kommunikatiivseid eesmärke tabades viidata mingile sündmusele mingi kindla keelelise üksuse ehk sümboli abil (Tomasello 2003: 94). Väide põhineb aga siinkirjutaja arvates mingite kindlate vormide distributsioonil sisendkeeles ehk teisisõnu: kui laps näeb, et mingi sündmusetüübi, kas näiteks seisundi või tegevuse või lihtsalt imperfektiivselt väljendatud tegevuse puhul reageeritakse mingis kindlas ajavormis verbiga ja kui seda tehakse samas sündmusetüübis piisavalt sageli, on alust arvata, et laps omandab sellise vormi vara.

Michael Tomasello väitel on inglise keelt omandavate laste varases kõnes enne kolmandat eluaastat sageli erisuguse keerukusastmega üksusi, näiteks lekseeme, mõned sufiksids (nt mitmuse või mineviku tunnus, mis võivad olla produktiivsed ainult mingite kindlate sõnadega) ja mitmeid tervikuna omandatud üksusi (eesti keele kohta sobiks siinkohal näiteks lausung *ei taha!*). Psühholingvistide seisukohast ei pane lapsed lauseid kokku mitte mingitest süntaktilistest reeglitest lähtuvalt, vaid võtavad pigem täiskasvanute kõnest tähenduslikke keelelisi tükke ehk juba valmis struktuure, millel on erinev suurus, kuju ja abstraktsiooniaste (Tomasello 2003: 100). Paljud verbid omandataksegi Tomasello sõnul leksikaalselt

tingitud mallides ning mingis kindlas vanuses võivad teatud verbid esineda ainult mingis kindlas leksikaalses ümbruses. Seega peavad lapsed leidma kõnest mallid-tarindid, et näha, kuidas üht ja sama keelelist üksust on kasutatud ning kuidas sarnaseid keelelisi üksusi on kasutatud. Lapsed teevad seda väga paljude näidete varal ja päris pika ajavahemiku kestel. Eelnenu põhjal võib tekkida mulje, et leksikaalsetel kategooriatel ei ole Tomasello järgi verbi omandamisel justkui olulist rolli (vt nt Tomasello 1992 või 2003). Ometi tõdeb temagi, et keeleomandamise varases staadiumis on eriline roll just seisundimuutust väljendavatel verbidel (Tomasello 1992). Seega võivad lapsed omandada minevikuvormid esialgu ainult mingit kindlat tüüpi situatsioonis ja ainult mingite kindlate verbidega.

- **Ajavormide morfoloogilise markeerituse ja verbivormide produktiivsuse roll aja ja aspektilisuse omandamisel**

Konstruksioonigrammatikute eesitatud seisukohtade järgi ei ole lapse varasel arenguperioodil keeleliste sümbolite terviküksustena omandamisel leksika ja morfoloogia üksteisest veel lahus (vt nt Wilson 2003: 83) ehk nagu ka konstruktivistliku suuna esindajad väidavad: premorfoloogilisel perioodil ei ole keelelised moodulid veel eraldunud ning õppimine-omandamine toimub terviküksuste kaupa (vt nt Dressler, Karpf 1995). Alles protomorfoloogilisel perioodil on lapse repertuaaris nii palju eri vorme, et ta hakkab nende põhjal üldistusi tegema ning oma (esialgu piiratud) grammatikat looma. Sel perioodil ilmnevad analoogiamoodustised ja reegliüldistused annavad hea võimaluse jälgida aktiivset morfoloogia omandamist, seda, kuidas laps loob analoogiaseoseid ning laiendab ühe muuttüübi tunnuseid (näiteks sagedaste ebareeglipäraselt muutuvate sõnade tunnuseid) teistesse (näiteks reeglipärasest tüüpidesse kuuluva-tele sõnadele. Võib oletada, et ebareeglipärase verbide suur sagedus, mis Joan Bybee sõnul võimaldabki neil sõnadel keeles üleüldse sellisena säilida (Bybee 1995), ongi üks olulisemaid tegureid, mis tingib minevikuvormide omandamise esimeses järjekorras just sagedaste, aga enamasti ebareeglipärase ehk kokkuvõttes tuumverbidega³. Protomorfoloogilise perioodi lõpp ehk üleminek täiskasvanupärasele vormimoodustusele toimub siis, kui lapse vormimoodustus on nii kvantitatiivselt (kõik täiskasvanu suulises keeles esinevad vormid on omandatud) kui ka kvalitatiivselt (lapse

³ Ilona Trageli väitel on tuumverbid kõige varem omandatav eesti keele verbileksikoni osa (Tragel 2003: 23).

kõnes ei esine enam analoogiamoodustisi ega reegliüldistusi) täiskasvanu keelekasutusega samal tasemel.

Peale morfoloogilise produktiivsuse võib aegade omandamise järjekorda mõjutada ka nende markeerituse aste. Tüpoloogiliste keeleomandamisuuringute tulemused näitavad sageli, et kategooria markeerimata alamkategooria omandatakse varem kui markeeritud (vt nt Dressler 2003: 4–5). Eesti keele ajakategooria morfoloogilise markeerituse hierarhiat (olevik < lihtminevik < täisminevik < enneminevik) arvesse võttes (Ehala, ilmumas) võib eeldada, et omandatakse varem olevik, siis lihtminevik ning alles seejärel analüütiliselt moodustatud mineviku liitajavormid. Teisalt on markeeritus tüüpiliselt seotud vormide sagedusega, vähem markeeritud aeg on sagedasem kui rohkem markeeritud aeg (näiteks on eesti keeles lihtminevik sagedasem kui täisminevik), seega tuleb markeerituse ja sageduse mõju omandamisele käsitleda seotuna.

2. Analüüsi rõhuasetus ja kasutatud keelematerjal

Seni kirjutatu taustal saab eesti keele verbi ajakategooria ja aspektilisuse omandamise analüüsiks püstitada kolm peamist uurimisküsimust: 1) millised on seosed eesti keele ebaproductiivse muutemorfoloogiaga verbide ja aegade morfoloogilise markeerituse ning ajakategooria omandamise vahel, 2) aspektihüpoteesist tulenevalt on oluline selgitada välja, millised on seosed verbi leksikaalsemantilistel tunnustel ehk täpsemalt sündmusetüübil ajamorfoloogia omandamisega ning 3) kas ja kuidas mõjutab sisendkeel minevikuvormide omandamist. Tähelepanuta ei saa jätta ka esimeste minevikuvormide seoseid kindlate verbilekseemide või konstruktsioonidega.

Analüüsi alusmaterjalina on kasutatud spontaanse kõne lindistusi lapse vanuses 1;7–3;0⁴ (Andrease andmekogu CHILDES-i eesti keele korpuses, koostanud Maigi Vija), last on lindistatud 1–2 korda kuus tund aega korruga ning kokku on vaadeldavat kõnematerjali 14 tundi.

Ajasüsteemi arengus on näiteks poola, inglise, soome keele andmete põhjal Richard Weisti, Hanna Wysocka ja Paula Lyytineni väitel kaks olulist etappi: esimesel etapil väljendab laps ajalist suhet ainult sündmuse ja kõnehetke vahel (absoluutne aeg), teisel etapil ka sündmuse, kõnehetke ja vaatlushetke vahel (relatiivne aeg) (Weist, Wysocka, Lyytinen 1991: 69).

⁴ 1;7 jts lugeda: 1 aasta ja 7 kuud.

Weist (1986: 371) jagab ajakategooria omandamist vaadeldes laste keelelise arengu neljaks perioodiks,⁵ lähtudes sellest, kuidas ja millist aega nad väljendada suudavad: enne vanust 1;6 kõnelevad lapsed ainult sellest, mis toimub nüüd ja praegu; vanuses 1;6–3;0 ka minevikust ja tulevikust, vanuses 3;0–4;6 hakkavad väljendama relatiivset aega (alguses tüüpiliselt adverbide abil, nagu *siis kui ...*) ning alates vanusest 4;6 võib rääkida täiskasvanupärasest ajasüsteemist. Seega langeb siinse kirjutise aluseks olev keelematerjal ajakategooria omandamise algusetappi, kus laps peaks rääkima peale oleviku ka minevikust ja tulevikust. Et keeleline areng toimub omandamise eri etappidel olemuslikult erinevalt (vt nt Dressler, Karpf 1995) ning et sinne vaatlusvahemik hõlmab muutmorfoloogia arengu seisukohast kaht arenguetappi (vt Argus 2004), on kogu vaatlusvahemik omakorda jagatud kaheks – pre- ja protomorfoloogiliseks perioodiks.

3. Verbi ajamorfoloogia areng premorfoloogilisel perioodil

Premorfoloogiline periood kestab vaatlusalusel lapsel Andreasel lindistuste algusest kuni kaheaastaseks saamiseni. Üleminekut aktiivse morfoloogia omandamise faasi ehk protomorfoloogilisse perioodi tähistab lapse kõnes esinev ühe verbilekseemi esimene kolmeliikmeline miniparadigma (mõiste kohta vt Argus 2004: 38).

Ajakategooria arengut saab aga hakata jälgima juba päris esimesest lindistusest, kus lisaks olevikuvormidele esineb minevikulises kontekstis õiges vältes tüvi *kukku-*, millel mineviku tunnus esialgu puudub. Tunnuse puudumine ei tähenda aga, et laps ei tajuks vastava vormi tähendust või õiget kasutuskonteksti või areneks ajakategooria aeglasemalt kui teised, näiteks isikukategooria (sellised andmed on prantsuse keele omandamise kohta saanud Legendre jt (2000: 1)), vaid on pigem seletatav suutmatusega häälendada kinniseid järgsilpe. Esimene korrektne lihtminevikuvorm esines Andrease kõnes vanuses 1;8 verbist *tulema* (*auto tuli, issi tuli kop-kop*). Kindlasti ei olnud kõnealune vorm omandatud mingi kindla konstruktsiooni koosseisus, ühes ja samas dialoogis kasutas laps vormi kolmes erinevas lausungis, kuid kasutussituatsioon oli ometigi kõigil kolmel juhul sama – laps ja ema vaatasid aknast välja ning kommenteerisid, mis tänaval toimub. Seega võib oletada, et varased verbi minevikuvormid on üsna tugevalt situatsioonisisused.

⁵ Jaotuse aluseks on mitme keele uurimisandmed, olgu siinkohal näiteks toodud inglise, poola, mandariini, aga ka soome keel.

- **Leksikaalsemantiliste tegurite mõju ajakategooria omandamisele premorfoloogilisel perioodil**

Verbide leksikaalsemantiliste tunnuste ja ajakategooria omandamise seoste määramiseks on lapse kõnes esinenud verbivormidega lausungid ehk täpselt konkreetse situatsioonis ilmnenu tähendused alljärgnevalt jagatud Vendleri jaotust⁶ aluseks võttes nelja rühma. Lisaks on sündmusetüüpide liigituse aluseks EKG-s esitatud tegevuslaadi põhiopositsioonid (1993: 22) ning arvestatud on ka Helena Sulkala (1996), Natalia Vaissi (2004) ja Marilyn Vihmani (2004) aspektialaseid ning Shirai ja Andreseni (1995) aspekti omandamise alased kirjutisi. Et eesti keele aspekt on pigem terve lause kui ainult verbi kategooria (Vaiss 2004: 88), on verbi leksikaalsemantiliste tunnuste ehk sündmusetüübi määramisel arvestatud kogu lausungit, sealhulgas perfektiivsusadverbe, kohasõnu ja sihitise vormi kaudu väljendatud piiritletust, ning eelnevat ja sageli ka järgnevat kõnevooru.

Esimese sammuna on eristatud dünaamilised sündmused staatilistest (vt tabel 1). Staatiline situatsioon on ajaliselt piiritlemata. See on olukord, mille vältel midagi ei toimu ega muutu; miski on lihtsalt olemas. Staatilised verbid väljendavad seisundeid. Kui verb ei ole staatiline ehk seisundiverb, on ta dünaamiline. Dünaamiline situatsioon väljendab aga tegevuse toimumist, olukorra muutust ning dünaamilisi verbe ja seeläbi ka sündmuseid saab jagada omakorda kolmeks – saavutusteks, sooritusteks ja tegevusteks – ning jagatakse kahe põhitunnuse, punktuaalsuse ja teelisuse alusel. Punktuaalne situatsioon on momentaanne, mittekestev tegevus (*Oks murdus*), duratiivne aga kestav tegevus (*Puu kasvab*). Teelisuus osutab tegevuse tegelikule või potentsiaalsele lõpp-punktile. Kui situatsioon on lõpule viidud või potentsiaalselt lõpule viidav, siis nimetatakse seda teeliseks. Situatsioon, milles ei ole võimalik saavutada lõpp-punkti, on ateline. Näiteks on saavutused punktuaalsed ja teelised, sooritud duratiivsed ja teelised ning tegevused duratiivsed ja atelised.

Seega on teiseks sammuks määrata, kas tegemist on tegevusega või mitte. Tegevused väljendavad dünaamilisi sündmusi, mis ei ole punktuaalsed ega teelised, nt *jooksmas*. Tegevusverbid seostuvad viisimäärustega hoogsalt, *aktiivselt*, *kiiresti* ja duratiivsete ajamäärustega *tund aega*, *kuu aega* jne. Tegevuste alla on siinkohal erinevalt Vendleri liigitusest

⁶ Vendleri jaotus on aluseks paljudele verbi omandamist käsitlevatele uurimustele (nt Shirai, Andresen 1995; Gagarina 2004), sageli on seda jaotust vastavalt uuritava keele eripärale kohandatud (nt Filiouchkina 2004: 48).

paigutatud ka protsessid, mis on erinevalt tegevustest küll deagentiivsed, kuid mille dünaamilisus nähtub sellest, et neid saab laiendada intensiivsust, tempot või kiirust väljendavate laienditega (*põles tasapisi*), ning protsesse, erinevalt staatilistest seisunditest on võimalik perfektiseerida ära abil (*küünal põles ära*). Viimane eristus toimub skaalal punktuaalne–duratiivne,⁷ kus sooritused on duratiivsed ehk mingi ajalise kestusega, kuid saavutused pigem momentaansed ega seostu tavaliselt duratiivsete ja piiritlevate ajamäärustega, nt ei saa öelda, et *pall kadus tükk aega kapi alla*. Sooritusverbid seostuvad nii duratiivsete kui ka piiritlevate ajamäär-sõnadega, nt *põles kolm päeva* või *põles kolme päevaga ära*. Ühe ja sama verbiga situatsioon võib olenevalt sellest, kas lausungis võetakse seisukoht tegevuse lõpetatuse või piiri kohta, kuuluda nii teeliste kui ka ateeliste situatsioonide hulka (vrd nt *jooksis tuppa – jooksis kiiresti*).

Tabel 1. Sündmusetüüpide leksikaalsemantilised omadused

	Seisundid	Tegevused ja protsessid	Sooritused	Saavutused
Dünaamilisus	–	+	+	+
Teelisus	–	–	+	+
Punktuaalsus	–	–	–	+

Kõiki Vendleri leksikaalsemantilisi kategooriaid saab seega iseloomustada semantiliste omadustega, nagu teelisus ehk piirivõimalusega tegevus, millel on loomuomane lõpp-punkt; punktuaalsus ehk tegevus, millel ei ole kestust; dünaamilisus ehk tegevus, mille puhul läheb vaja mingit energiat, et tegevus saaks edasi kesta. Saavutus- ja sooritusverbid on mõlemad piirivõimalusega, ainult et saavutusverbid on punktuaalsed. Saavutus-, sooritus- ja tegevusverbid on dünaamilised, kuid tegevusverbid on piirivõimaluseta ega ole punktuaalsed. Seisundil ei ole üldse eelloetletud kolme omadust.

⁷ Jaotus duratiivseteks-punktuaalseteks situatsioonideks on Vendleri verbiklasside mudeli puhul kõige problemaatilisem. Duratiivseid verbe saab küll adverbidega laiendada (nt *tõi aeglaselt*), kuid kas konkreetses kasutusituatsioonis on kestuse tähendus aktiveeritud või mitte, on sageli raske otsustada. Mõned leksikaalse aspekti uurijad ei ole seetõttu ateelisi verbe duratiivseteks ja punktuaalseteks ja-ganudki (P. Bertinetto ettekanne rahvusvahelise töörühma “Crosslinguistic Study of Pre- and Protomorphy” tööseminaril 24.02.2007 Viinis).

Tuleb mainida, et nii mõnelgi juhul on premorfoloogilise perioodi verbide liigitamine lapse kõnes puudevate elementide (nt pöördelõpud) ja lausungite lühiduse tõttu problemaatiline. Näiteks koosneb lapse üks lausung verbist *viska!*, siis järgneb ema kõnevoor *klots on peidus* ning seejärel ütleb laps *kotti* – kas on tegemist sellise sündmusetüübiga nagu tegevus (*viska* (palli)) või sooritus (*viska* (pall) *kotti*), jääbki sellisel juhul ebaselgeks. Ka siis, kui pöördetunnuseta verbivormi puhul ei ole konteksti abil võimalik määrata, kas tegemist on näiteks imperatiivi, eitava kõne või kindla kõneviisi ainsuse vormiga, on verb alljärgnevast liigitusest välja jäetud.

Tabel 2 esitab Andrease verbide (v.a verbiga *olema* väljendatud staaatilised sündmused,⁸ leksikaalsemantilistest tunnustest lähtuva liigituse. Paksus kirjas trükitud verbid esinesid minevikuvormis. Selguse huvides on näitesõnadele lisatud kas ülejäänud kõnevoor (kursiivis) või kõnesituatsioonist, st lapse enda või ema eelnevast või järgnevast kõnevoorst või ka situatsioonist pärit info (otsekirjas ja sulgudes).

Kogu analüüsitud 44 verbilekseemist kasutas laps premorfoloogilisel perioodil tegevuse väljendamiseks 22 verbi, 11 lekseemiga väljendas saavutusi, 6 lekseemiga sooritusi ning 5 lekseemi tähistasid seisundeid. Tegevusi väljendas laps üldjuhul preesensivormis (selles sündmusetüübis esines ainult üks lihtminevikuvorm), minevikuvormi kasutamine oli aga selgelt seotud saavutustega, mida laps väljendas ainult ühel korral olevikuvormis verbiga. Minevikuvorm on seega premorfoloogilisel perioodil tüüpiliselt omane kestuseta sündmusetüübile. Minevik omandatakse prototüüpseimas sündmusetüübis, saavutustes, seejärel tekib minevik sooritustesse ning mitte nii prototüüpsed mineviku sündmusetüübid, nagu tegevused ja seisundid, omandatakse kõige hiljem. Saadud tulemused haakuvad aspektihüpoteesiga, mille järgi saab minevikumorfoloogia varase omandamise puhul rääkida pigem aspekti ehk siis perfektiivsuse kui aja omandamisest. Lapse minevikuvormide kasutus väljendab vahetult juhtunud sündmust, mille resultaat on olemas, seega pigem piiri ja lõpetatust kui aega.

⁸ *Olema*-verbiga väljendatud sündmused on analüüsist välja jäetud eelkõige tulemuste parima võrreldavuse pärast (nii on teinud mitmed teemat käsitlenud autorid, nt Antinucci ja Miller 1976) ning et dialoogides esineb seisundiverb *olema* enamasti ainult küsimustes „Kes see on?” või „Mis see on?”, ei ole mõistlik sedalaadi ühetaolise materjaliga siinset esitust koormata. Et seisundiverbil *olema* puudub aspektivaheldus, tuleb arvestada, et koos *olema*-verbiga suureneks ainult seisundite sündmusetüüp.

Tabel 2. Andrease kõnes esinevad verbid ja sündmusetüübid vanuses 1;7–1;11

DÜNAAMILISED			STAATILISED
TEELISED		ATEELISED	
DURATIIVSED	PUNKTUAALSED		
Sooritused	Saavutused	Tegevused ja protsessid	Seisundid
<i>läks siia lähen</i> (jooma)	<i>kadus</i> (kapi alla) <i>kadus ära</i>	<i>aitab</i> (emmet)	<i>oskab</i> (kassetti maki sisse panna)
<i>nuuskab nina ära</i>	<i>kukkus</i> (maha)	<i>istun</i>	<i>paistab</i> (notsu pais- tab seal)
<i>emme tule</i> (siia)	<i>leidsin</i> (korgi üles)	<i>põleb</i> (<i>tuli</i>)	<i>ei tea</i> (mis seal sees on)
<i>emme sööb ära</i>	<i>ostis</i> (tädi Ölme ostis palli)	<i>kakan</i>	<i>ei saa</i> (külla tulla)
<i>lendas ära issi</i>	<i>pani</i> (pani kasseti maki sisse) <i>pane ära</i>	<i>kammin</i>	<i>ei taha</i> (torni ehi- tada)
<i>buss tuli</i> (peatu- sesse)	<i>sai</i> (otsa)	<i>keerab</i> (linti ringi)	
	<i>lahti teeme</i> (koti)	<i>koristan</i> (tuba)	
	<i>tädi vaata</i> (s) (täpid üle)	<i>kopsis</i> (onu teisel pool seina)	
	<i>hakkas sõitma</i>	<i>loe!</i>	
	<i>võta ise ära</i>	(mõmmi) <i>tudib, tudub</i>	
	(issi) <i>tõi</i> (lille), <i>emme toob lutsu- kommi</i>	<i>viska!</i>	
		<i>otsib</i> (öökull otsib hiiri)	
		<i>pigista</i> (n) (kasseti- ümbrist)	
		<i>piilub</i> (kass piilub)	
		(Andreas) <i>roni</i> (b)	

		(auku peab) <i>rääkima</i>	
		<i>süga(n) nina</i>	
		(käru) <i>sõidab</i>	
		<i>emme sööb</i> (terasid) [mõeldud on seda, et teised ei taha neid]	
		<i>tantsi(n)</i> [komment. enda tegevust]	
		<i>sajab</i> (õues)	
		<i>nuusutab</i> lille	

Üldiselt seostuvad aspekt ja aeg selles vanuses lapsel üsna tüüpiliselt: olevik seostub tegevuste ja seisunditega, lihtminevik kui tüüpiline narratiiviaeg perfektivsete sündmustega, eriti just saavutustega, ainult üks tegevus oli väljendatud lihtminevikuvormiga (*onu kopsis*). Ajaline vahe esimese minevikuvormis perfektivse ja imperfektivse verbi vahel on kolm kuud. Huvitaval kombel on täpselt samasugusele tulemusele jõutud ka vene keele materjali põhjal (Gagarina 2004: 51). Mõned verbid ei ole lapsel kasutusel mitte tüüpilistes vastavustes verbi aspektiklasside ja sündmusetüüpide vahel, nt muidu ateelisele verbile *nuuskab* või *vaatab* tekib partikli (*ära, läbi, üle*) abil piir: Andreasel *nuuskab ära, vaatas üle* vanuses 1;11. Vastupidiseid nihkeid, kus teeline verb oleks kasutusel ateelises situatsioonis, aga ei esine. Juba premorfoloogilisel perioodil tunneb laps aga piiritlemist kohamäärustega tavalisemate teeliste liikumisverbide juures (*minema, tulema: tule siia, läks sinna*). Kohasõnad ja adverb *ära* ongi perfektivsuse väljendamise esimeseks omandatud vahendiks. Perfektivsusadverbidest tavalisim *ära* ei ole aga seotud ainult minevikuvormidega (vt tabel 2) ning esineb vaid kahe minevikus verbivormiga (*lendas ära, kadus ära*), *ära* kõrval esineb minevikuvormidega veel adverbide otsa ja üle. Peaaegu kõik verbid, v.a verb *sööma*, on aga premorfoloogilisel perioodil seotud kas ainult teelise situatsioonitüübi, nt *vaatas täpid üle*, või ateelise situatsioonitüübiga, nt *keerab* (linti maki sees) *ringi*.

Ajavormide distributsiooni mõju kontrollimiseks on leksikaalsemantiiliste tunnuste alusel jagatud sündmusetüüpidesse ka sisendkeeles esinenud

verbide minevikuvormid (tabel 3). Sisendkeele minevikuvormid jagunesid sündmusetüüpidesse tunduvalt ühtlasemalt kui lapse minevikuvormid. Sisendkeeles esines minevikuvormis ka staatilisi verbe, tunduvalt rohkem kui lapsel oli minevikuvormis sooritus- ja tegevusverbe.

Tabel 3. Minevikuvormis esinenud verbide kasutusjuhtude jagunemine leksikaalsemantiliste tunnuste põhjal sündmusetüüpidesse premorfoloogilisel perioodil

	Sooritused	Saavutused	Tegevused	Seisundid
Sisendkeeles	23%	28%	34%	15%
Lapse keeles	23%	69%	8%	0%

Tabelis 3 esitatud andmete põhjal võib oletada, et minevikuvormide jagunemine sisendkeeles ei dikteeri täielikult minevikuvormide omandamist esmajärjekorras saavutuste sündmusetüübis. Sisendkeeles on tegevust väljendavaid minevikuvorme rohkem kui saavutusverbe ning minevikus esineb ka seisundiverbe, kusjuures lapse keelematerjalis ei esinenud premorfoloogilisel perioodil ühtegi seisundit väljendavat minevikuvormis verbi. Sisendkeele minevikuvormide distributsioon dikteeriks aga mineviku varase omandamise pigem tegevust väljendavates sündmusetüüpides.

- **Verbilekseemide morfoloogilise produktiivsuse ja aegade markeerituse mõju ajavormide omandamisele premorfoloogilisel perioodil**

Ajakategooria oli premorfoloogilisel perioodil lapse kõnes esindatud ainult oleviku ja lihtmineviku vormidega. Sisendkeeles leidis ka liitajavorme, kuid neid oli ainult mõni: neljast lekseemist esines viiel korral täisminevikuvorm. Seega võib tõesti väita, et varem omandatakse kategooria morfoloogiliselt vähem markeeritud liige ehk teisisõnu: Martin Ehala esitatud morfoloogilise markeerituse skaala peab paika ka keeleomandamise andmete taustal. Samas näitab liitajavormide äärmiselt madal sagedus sisendkeeles (perfekti- ja pluskvamperfekti madal sagedus on üldse eesti keelele viimastel aastakümnetel omane, vrd Metslang 1997: 145) verbi aegade distributsiooni mõju omandamisjärjekorrale. Kui liitajavorme on täiskasvanu kõnes nii vähe, ei saa laps neid sealt n-ö kätte ja omandabki need hiljem ning kasutab harva.

Morfoloogiliste tegurite mõju ehk verbi muuttüübi produktiivsuse ja ajakategooria omandamise seoste selgitamiseks on lapse kõnes esinenud verbivormid jagatud sõltuvalt nende kuulumisest avatud või suletud muuttüüpi kaheks. Sisendkeele mõju määramiseks on samuti talitunud lapsevanema(te) kõnes esinevate verbidega. Analüüsist on välja jäetud premorfoloogilisele perioodile omased morfoloogiata reduplikatiivid, nt *uju-uju*, ja (*tegema*-verbite) onomatopoeetilised sõnad, nt *kiika-kiika* 'kiikuda', mineviku tunnusetu verbivormid ning selged imitatsioonid. Verbid on tabelites 4 ja 5 esitatud nii lekseemide kui ka sõnede ehk esinemiskordadena.

Tabel 4. Verbide jagunemine morfoloogilisest produktiivsusest lähtuvalt premorfoloogilise perioodi lõpuks, vanuseks 1;11 (arvutatud kumulatiivselt)

	Lapse kõne	Lapsele suunatud kõne ehk sisendkeel				
		Produktiivse muute-morfoloogiaga verbid	Eba-produktiivse muute-morfoloogiaga verbid	K O K K U	Produktiivse muute-morfoloogiaga verbid	Eba-produktiivse muute-morfoloogiaga verbid
Verbilekseemid	30	23	53	95	52	147
Verbide esinemiskorrad	96	165	261	648	1496	2144
Minevikuvormis esinenud verbilekseemid	3	8	11	18	31	49
Minevikuvormis esinenud verbide esinemiskorrad	14	24	38	44	206	250

Premorfoloogilisel perioodil kasutatud 53 verbilekseemist kuulus suurem hulk ehk 56% lekseeme produktiivse morfoloogiaga verbide hulka. Kui aga vaadata esinemisjuhte, siis on selgelt näha, et suletud muuttüüpi kuuluvad verbid esinevad lapse kõnes sagedamini kui avatud muuttüüpi kuuluvad verbid, ainuüksi verb *olema* esines materjalis 28 korral. Minevikuvorme esineb sagedamini suletud muuttüüpi kuuluvate verbidega ning seda

nii eri lekseeme kui ka esinemiskordi silmas pidades. Sisendkeeles on samuti suurem hulk produktiivse morfoloogiaga verbilekseeme (66%), esinemiskordades moodustavad avatud muuttüüpi kuuluvad verbid aga ainult 30% kõikidest esinenud verbide esinemiskordadest. Minevikuvormide jagunemine morfoloogilisest produktiivsusest lähtuvalt näitab sisendkeeles samuti nagu lapse keeleski, et minevik esineb sagedamini (82%-l juhtudest) ebaproductiivse morfoloogiaga verbidega. Sarnastele tulemustele on paljude teiste keelte andmete põhjal jõudnud ka Richard Weist, kes viitab premorfoloogilisele perioodile väljendiga “enne kui lapse keelde tekivad analoogiamoodustised” ja leiab, et siis esineb lastel minevikuvorme sagedamini ebareeglipärastest verbidest, pärast analoogiamoodustiste teket aga on minevikuvormide hulgas rohkem reeglipäraseid verbe (Weist 2002: 63).

Kokkuvõtlikult võib väita, et premorfoloogilisel perioodil on laps omandanud aegadest lihtmineviku ning selle vormid esinevad enamasti ebareeglipärastest tuumverbidest. Lihtminevikuga väljendab laps suuremal osal juhtudest saavutusi ehk sündmusi, mis leidsid aset vahetult enne kõnehetke ja mille tulemus on kõnehetkel ka nähtav.

4. Verbi ajamorfoloogia areng protomorfoloogilisel perioodil

Protomorfoloogilise perioodi keelematerjali on analüüsitud kokku 9 tundi lapse vanusest 2;0–3;0.

Verbi *tulema* minevikuvormid demonstreerivad kõige paremini eelmisel perioodil valitsenud situatsioonisiduse taandumist. Kui minevikuvormi *tuli* kasutas laps varem ainult üht kindlat tüüpi situatsioonis (aknast välja vaadates), siis vanuses 2;0 on sama vorm kasutusel juba erinevates situatsioonides:

*CHI: lahti teha seda.⁹

%com: kruvikeeraja ots jäi tooli külge kinni.

*MOT: nüüd jäi kinni, las ta olla.

%com: laps sikutab kruvikeeraja lahti.

*CHI: tuligi.

⁹ Dialooginäited on vormistatud transkribeerimissüsteemi CHAT reeglite kohaselt: tärn tähistab kõnevooru, kolmetäheline kood kõnelejat (CHI — laps, MOT — ema), %-märgiga algavad read on kasutusel lisainformatsiooni jaoks (%com — kommentaaririda).

Verbilekseeemide hulk suureneb lapse kõnes protomorfoloogilisel perioodil märgatavalt, sama kehtib lapsele suunatud kõne kohta. Ka minevikuvormide üldhulk kasvab, kuid peaaegu kõik minevikuvormid on lihtminevikuvormid. Kogu perioodi jooksul esines lapse keeles ainult 6 täisminevikuvormi ning omandatuks võib täismineviku lugeda alles vanuses 2;7.¹⁰ Kõik täisminevikuvormid olid moodustatud eri lekseeemidest ning ükski neist ei esinenud samas leksikaalses ümbruses. Seega toimub täisminevikuvormide omandamine protomorfoloogilisele perioodile omaselt juba aktiivselt, mitte enam mingite kindlate väljendite koosseisus.

Protomorfoloogilisele perioodile iseloomulikuks peetud analoogiamoodustisi leidis Andreea ajavormide hulgas vähe, ainukene varem omandatud vormi (*kisku-nud*) analoogia põhjal moodustatud umbisikulise tegumoe täisminevikuvorm esines vanuses 2;6 (*on ära kisku-dud*). Shirai järgi leidub aga inglise keelt omandavate laste kõnes analoogiamoodustisi perioodil, mil morfoloogia on piiratud mineviku semantilise prototüübiga ehk teisisõnu: mitte täiskasvanupäraseid ajavorme leidub lapse kõnes ainult perioodil, mil minevik esineb üksnes kõige prototüüpsemas sündmusetüübis (Shirai 2003: 203), ehk siis eesti materjali põhjal peaks neid esinema premorfoloogilisel perioodil. Shirai väide satub aga vastuollu konstruktivistide seisukohaga, et just protomorfoloogilisel perioodil esineb kõige enam analoogiamoodustisi, kuigi sel perioodil laieneb minevikuvormide kasutus esialgselt kitsalt mineviku prototüübilt, saavutustelt, juba ka sooritustele ja tegevustele. Siinkirjutaja arvamusel ei ole analoogiamoodustised siiski seotud perioodiga, mil minevik esineb kitsalt ainult prototüüpses mineviku sündmusetüübis. Pigem näitavad need muutmorfoloogia omandamise aktiivset etappi, mis võib saabuda lihtmineviku- ja täisminevikuvormide osas erineval ajal.

¹⁰ Lekseeemide ja sõnede ehk esinemiskordade võrdlus võimaldab otsustada, kas mingi vorm on omandatud või mitte, näiteks kui üks vorm esineb ainult ühest lekseeemist, võib oletada, et tegemist on tervikomandamise, mitte produktiivse vormimoodustusega, kui aga sama vormi esineb teistestki lekseeemidest ning kui mõnest sellisest lekseeemist on ka teisi vorme, võib vormi lugeda omandatuks (vt nt Vihman, Vija 2006).

- **Leksikaalsemantiliste tegurite mõju ajakategooria omandamisele protomorfoloogilisel perioodil**

Kui premorfoloogilisel perioodil olid minevikus verbivormid tihedalt seotud teelisuse ja punktuaalsusega ehk saavutuste sündmusetüübiga, siis protomorfoloogilisel perioodil muutub see seos nõrgemaks: mineviku prototüüp on endiselt saavutus, kuid järjest enam on minevikuvormiga väljendatud ka teisi sündmusetüüpe ning eriti oluliselt kasvab minevikuvormi kasutus seisundite väljendamisel (vt tabel 5). Samas jääb ka eesti keele puhul kehtima väide, et seisundiverbidega omandatakse minevik kõige hiljem (Shirai, Andersen 1995: 757).

Kohe protomorfoloogilise perioodi alguses kasutab laps neid verbe, mis eelmisel perioodil esinesid ainult teelises situatsioonitüübis, ka ateelises situatsioonis. Näiteks kui varem esines verb *vaatama* ainult teelises ja punktuaalses situatsioonitüübis ning konstruktsioonis *vaatas üle*, siis nüüd esineb see ateelises situatsioonitüübis, ühendeis, nagu *vaatan telekat; vaatan, mis teeb*, ning teisalt, varem ainult ateelises situatsioonitüübis kasutatud *keerama*-verb, nt *keerab ringi*, esineb vanuses 2;0 ka teelises situatsioonitüübis, konstruktsioonis *keerab kinni*. Seega võib väita,¹¹ et teelisuse-ateelisuse opositsioon on protomorfoloogilise perioodi alguses juba omandatud.

Sisendkõne minevikuvormide distributsioon muutub lapse vanemaks saades mingil määral, kuid jääb üldjoontes ka protomorfoloogilisel perioodil suhteliselt ühtlaseks. Vanuses 3;0 on lapse minevikuvormide jagunemus sündmusetüübiti muutunud sisendkõne vormide distributsiooniga sarnasemaks, minevikuvorm märgib ka seisundeid, tegevuste ja protsesside tähistamiseks kasutab laps siiski minevikuvormi tunduvalt harvemini kui täiskasvanu (vt tabel 5).

Uue funktsioonina ilmub lapse ajasüsteemi vanuses 2;4 nn meenutusminevik, kus räägitakse lihtmineviku vormi abil sellisest seisundist, mis algas millalgi minevikus, kuid kestab olevikuski:

*MOT: mis selle tädi nimi nüüd oligi?

*CHI: tädi Eha ei olnud

¹¹ Omandatuse üle otsustamisel on siingi lähtunud enamlevinud omandamiskriteeriumist: kui vähemalt kaks lekseemi on kasutusel nii teelise kui ka ateelisena ning mõlemas sündmusetüübis esineb vähemalt kaks eri verbilekseemi, võibki teelisuse ja ateelisuse väljendamise lugeda omandatuks.

Tabel 5. Minevikuvormide jagunemine sündmusetüüpidesse pre- ja protomorfoloogilisel perioodil

Sündmusetüübid:	Sooritused	Saavutused	Tegevused ja protsessid	Seisundid
Lapse kõnes				
Vanus 1;7–2;0	23%	69%	8%	0%
Vanus 2;3	34%	44%	11%	11%
Vanus 3;0	25%	45%	10%	20%
Lapsele suunatud kõnes				
Lapse vanus 1;7–2;0	23%	28%	34%	15%
Lapse vanus 2;3 ¹²	20%	20%	40%	20%
Lapse vanus 3;0	33%	29%	24%	14%

Näitest ilmneb, kuidas laps järgib ajavormi valikul täiskasvanu valitud aega ning kuidas senini ainult absoluutse aja väljendamise kõrvale tekib tasapisi märke ka relatiivsest ajast.

Täismineviku omandab laps kõigepealt täismineviku ajavormi põhilises ehk resultaadi (vt Metslang 1997: 18) funktsioonis (*on tehtud valmis* 2;3, *on siia läinud vette* 2;7) ning teelistes sündmusetüüpides, nagu saavutused ja sooritused. Ka umbisikulise tegumoe täisminevikuvorm *siis kui on tehtud valmis* vanuses 2;3 näitab selgelt resultatiivsust, mitte niivõrd aega. Eelnevast lähtuvalt võib oletada, et ka täismineviku omandamine algab aja perfektiivsest keskmest ja laieneb alles hiljem mitte nii prototüüpsele imperfektiivsele sündmusetüübile.

- **Verbilekseemide morfoloogilise produktiivsuse ja vormide markeerituse mõju ajavormide omandamisele protomorfoloogilisel perioodil**

Morfoloogia aktiivse omandamise algust ilmestab ajakategooria osas esimese täismineviku vormi (*on terveks saanud*) ja lihtmineviku eitava vormi kasutus vanuses 2;0 (*ei tulnud* (pissi)). Esialgul on eitavate vormide moodustus aga ebakindel, vanuses 2;3 esineb ka jaatava vormi analoogiamoodustis *ei tuli* [=tulnud], mis annab tunnistust, et lihtmineviku eitus

¹² Vanus 2;3 on vaatluspunktiks valitud seetõttu, et sellest vanusest hakkas laps kasutama täisminevikuvorme.

ei ole veel täiesti omandatud. Morfoloogilise markeerituse poolest on lihtmineviku jaatus vähem markeeritud kui eitus, kuid tuleb arvestada, et peale vormi markeerituse astme mängib omandamisjärjekorra puhul kindlasti olulist rolli vormi sagedus sisendkeeles – lihtmineviku eitus on märksa harvem ja pragmaatiliselt vähem oluline kui jaatus (enamasti räägitakse toimunud sündmustest, mitte nendest, mis ei toimunud) ning ka näiteks oleviku eitus (mis täidab sageli lapse jaoks väga olulist funktsiooni, keeldu) ning tõenäoliselt omandabki laps seetõttu varem jaatava ja hiljem eitava lihtminevikuvormi.

Produktiivse ja ebaproduktiivse morfoloogiaga verbide osakaal muutub protomorfoloogilisel perioodil märgatavalt: lapse kõnes esineb peale ebaproduktiivse morfoloogiaga tuumverbide järjest enam produktiivse morfoloogiaga verbilekseeme. Tabelist 6 selgub, et protomorfoloogilisel perioodil oli lapse verbilekseemidest 70% produktiivse morfoloogiaga, seda on tunduvalt rohkem kui eelmisel perioodil. Samas on produktiivse morfoloogiaga verbide esinemiskordade osakaal jäänud eelmise perioodiga võrreldes peaaegu samaks. Ehk teisisõnu: lapse repertuaari on lisandunud hulk produktiivse morfoloogiaga verbe, kuid neid verbe kasutab laps ühes dialoogis üldjuhul ainult ühel-kahel korral ja üldiselt domineerivad keelekasutuses 5–6 kõige sagedasemat tuumverbi (*olema, tegema, panema, tulema*).

Sisendkeele minevikuvormide sagedusi vaadeldes selgub, et muutus on eelmise perioodiga võrreldes väike. Sisendkeeles on küll veelgi suurem hulk produktiivse morfoloogiaga verbilekseeme (74%), esinemiskordades moodustavad aga need endiselt ainult 31% kõikidest minevikuvormis verbisõnedest. Minevikuvormide jagunemine produktiivsusest lähtuvalt on samasugune nii lapse kui ka vanema kõnes: minevik esineb sagedamini (75% esinemiskordadest) ebaproduktiivse morfoloogiaga verbidest (sagedasemad minevikuvormis esinenud verbid olid jällegi tuumverbid *tulema, olema, saama*). Võrreldes saadud andmeid premorfoloogilise perioodi andmetega ilmneb kõige olulisem muutus seoses minevikuvormis verbilekseemidega, sisendkeeles on suurenenud minevikuvormis produktiivse morfoloogiaga verbide hulk: seega räägitakse lapsega järjest enam erinevatest sündmustest ning need sündmused ei leia aset enam ainult kõnehetkel.

Tabel 6. Verbide morfoloogiline produktiivsus vanuseks 3;0 (arvutatud kumulatiivselt)

	Lapse kõne	Lapsele suunatud kõne ehk sisendkõne				
	Produktiivse muute-morfoloogiaga verbid	Eba-produktiivse muutemorfoloogiaga verbid	K O K K U	Produktiivse muute-morfoloogiaga verbid	Eba-produktiivse muute-morfoloogiaga verbid	K O K K U
Verbilekseemid	115	50	165	139	50	189
Verbide esinemiskorrad	981	2130	3111	830	1831	2661
Minevikuvormis esinenud verbilekseemid	34	29	63	43	28	71
Minevikuvormis esinenud verbide esinemiskorrad	87	270	357	77	235	312

Väita, et protomorfoloogilisel perioodil ei ole minevik enam nii tihedalt seotud ebaproduktiivse morfoloogiaga verbidega, ei oleks ühelt poolt päris õige: lapse kõnes on küll minevikuvormis esinenud ebaproduktiivse muutemorfoloogiaga verbilekseemide osakaal langenud (75%-lt 43%-le), kuid vastavate verbisõnede osakaal on veelgi suurem kui eelmisel perioodil (75% minevikuvormis esinenud verbisõnedest on ebaproduktiivse muutemorfoloogiaga verbidest). Seega, minevikuvormis räägitakse küll järjest uute verbidega, kuid üksikute tuumverbide sagedus on siiski väga suur. Teisalt on aga ebaproduktiivse muutemorfoloogiaga minevikuvormide sagedus lapse kõnes kolmeaastaselt sama, mis lapsele suunatud kõnes, ning võib oletada, et see peegeldab täiskasvanupärast ebaproduktiivse muutemorfoloogiaga minevikuvormide üldist sagedust.

5. Kokkuvõtteks

Analüüsitud materjali põhjal võib väita, et ajakategooria omandamine ei toimu pre- ja protomorfoloogilisel perioodil muutemorfoloogia produktiivsust silmas pidades olemuslikult erinevalt: premorfoloogilisel perioodil on minevikuvorme moodustatud ka produktiivse muutemorfoloogiaga

verbilekseevidest. Minevikuvormis kasutatud produktiivse morfoloogiaga verbilekseevidede hulk küll suureneb protomorfoloogilisel perioodil mõnevõrra, kuid tendents, et produktiivse muutemorfoloogiaga verbisõned on sagedasemad, püsib mõlemal perioodil ning on täheldatav ka sisendkõnes. Protomorfoloogilisel perioodil kaovad mineviku tunnusetu vormid ja ilmuvad üksikud ebakorrektsed vormid ehk täpsemalt analoogiamoodustised, kuid nende hulga olulist kasvu sel perioodil ometi ei toimu. Minevik laieneb alles protomorfoloogilisel perioodil lihtmineviku kasutuselt ka täisminevikule, st esimesed analüütilised ajavormid tekivad lapse keelde hiljem kui sünteetilised vormid.

Minevikuvormid esinevad omandamise alguses ehk premorfoloogilisel perioodil erinevas leksikaalses ümbruses, kuigi sageli sarnases situatsioonis, seega ei ole minevikumorfoloogia omandamine seotud mingite kindlate leksikaalsete mallidega, vaid pigem mingit kindlat tüüpi situatsiooniga. Verbi *tulema* minevikuvormi omandamise käik näitab, kuidas laps õpib kasutama mingit kindlat struktuuri mingis kindlas kontekstis (premorfoloogilisel perioodil) ning seejärel üldistama kindlat keelendit uude konteksti (protomorfoloogilisel perioodil).

Minevikuvormis verbide jagunemine sündmusetüüpidesse näitas, et pigem võib esimeste minevikuvormide puhul rääkida aspektilisuse, mitte niivõrd aja väljendamisest. Minevikuvormid esinevad premorfoloogilisel perioodil mineviku prototüüpsetes sündmusetüüpides, saavutustes ja sooritustes. Kuna minevik esineb selgelt teelistes sündmusetüüpides, võib väita, et aspektilisus justkui käivitab ajakategooria omandamise. Alles protomorfoloogilisel perioodil tekib seni kitsalt teelistest verbidest ka ateelisi kasutusi ning lapse minevikuvormid jagunevad täiskasvanu kõne minevikuvormide distributsiooni järgides ka teistesse sündmusetüüpidesse. Täiskasvanupärase minevikuvormide distributsiooni sündmusetüüpides saavutab laps kolmandaks eluaastaks. Esiadne premorfoloogilise perioodi mineviku prototüüp ei põhine aga mitte niivõrd sisendkeele ajavormide distributsioonil, nagu väidab inglise keele andmete põhjal Shirai (2003: 206), vaid on siinkirjutaja arvates pigem kognitiivne: lapsed on suutelised esialgu väljendama situatsioone, mis toimuvad ainult siin ja praegu, samuti võib oletada, et lapsed on kognitiivselt orienteeritud rohkem tulemusele kui ajale, või/ja pragmaatiline prototüüp: laps kasutab minevikuvormi just sellise tegevuse kirjeldamiseks, mis leidis aset vahetult enne kõnehetke ja mille tulemus on veel näha, täiskasvanu aga räägib minevikuvormis

pigem varem, päev-paar või nädal tagasi toimunud sündmustest, tema jaoks on lihtminevik kasutusel tüüpilises narratiivses situatsioonis. Just sellist kasutust demonstreerib sisendkeele minevikuvormide kõige suurem hulk tegevuste sündmusetüübis.

Kokku võttes võib öelda, et leksikaalsemantilised tegurid juhvivad minevikuvormide omandamist rohkem kui morfoloogilised tegurid, nagu muuttüübi produktiivsus ja aja morfoloogiline markeeritus, mille mõlema mõju on selgelt seotud vormide sagedusega sisendkõnes. Seal sagedasem morfoloogiliselt vähem markeeritud lihtminevik omandatakse vara ning ebaproduktiivse muutemorfoloogiaga tuumverbides omandatakse minevikuvormid varem kui produktiivse muutemorfoloogiaga mitte nii sagedastes verbides. Seega: kui tuumverbid omandatakse esimesena, siis siinse analüüsi põhjal võib väita, et ka minevik omandatakse esmajärjekorras tuumverbides. Samas on seos minevikuvormide ja teeliste sündmusetüüpide vahel siiski tugevam: minevik esineb alguses tüüpiliselt teelistes sündmusetüüpides (materjalis leidus ainult üks ateelises tüübis esinev minevikuvorm) ja laieneb alles protomorfoloogilisel perioodil ateelistesse sündmusetüüpidesse. Kuigi kasutatud materjali põhjal leidis kinnitust ebaproduktiivse muutemorfoloogiaga verbide seotus perfektivsete sündmusetüüpidega, vajavad morfoloogilise produktiivsuse ja leksikaalsemantiliste tegurite omavahelised seosed edasist põhjalikumat, ka täiskasvanute suulise kõne korpuse andmeid arvesse võtvat analüüsi.

Kirjandus

- Antinucci, Francesco, Ruth Miller 1976.** How children talk about what happened. – *Journal of Child Language* 3, 167–189.
- Argus, Reili 2004.** Eesti keele käändesüsteemi omandamine: esimestest sõnadest miniparadigmadeni. – *Emakeele Seltsi aastaraamat* 49 (2003). Tallinn, 23–49.
- Bertinetto, Pier Marco, Denis Delfitto 2000.** Aspect vs. Actionality: Why they should be kept apart. – *Tense and Aspect in the Languages of Europe*. Ed. by Östen Dahl. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Bybee, Joan 1995.** Regular Morphology and the Lexicon. – *Language and Cognitive Processes* 10, 425–455.
- Bybee, Joan, Östen Dahl 1989.** The creation of tense and aspect systems in the languages of the world. – *Studies in Language* 13: 1, 51–103.
- Comrie, Bernard 1976.** *Aspect*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Dressler, Wolfgang U., Annemarie Karpf 1995.** The Theoretical Relevance of Pre- and Protomorphology in Language Acquisition. – Mechanisms of Morphological Change. Ed. by G. Booji, J. van Marle. (= Yearbook of Morphology 1994.) Dordrecht: Kluwer, 99–122.
- Dressler, Wolfgang U. 2003.** Some mutual challenges. – On-line Proceedings of the Fourth Mediterranean Morphology Meeting, Catania, 2003.
- Ehala, Martin, ilmumas.** Linguistic strategies and markedness in Estonian morphology. – Sprachtyologie und Universalienforschung.
- EKG II** = Ereht, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1993. Eesti keele grammatika. II. Süntaks. Lisa: Kiri. Trükki toimetanud Mati Ereht (peatoimetajana), Tiiu Ereht, Henn Saari, Ülle Viks. Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn.
- Filiouchkina, Maria 2004.** How Tense and Aspect are acquired: a cross-linguistic analysis of child Russian and English. Tromsø Working Papers in Language Acquisition. Ed. by Kristine Bentzen. Norlyd, 46–67.
- Gagarina, Natalia 2004.** Does the acquisition of aspect have anything to do with aspectual pairs? – ZAS Papers in Linguistics 33, 39–61.
- Kohler, Kaja 2003.** Erwerb der Frühen Verbmorphologie im Estnischen. Dissertation in der Humanwissenschaftlichen Fakultät der Universität Potsdam.
- Legendre, Geradine, Paul Hagstrom, Marina Todorova, Anne Vainikka 2000.** An Optimality-Theoretic Model of Acquisition of Tense and Agreement in French. – Proceedings of the Twenty-Second Annual Conference of the Cognitive Science Society, 282–289.
- Metslang, Helle 1997.** On the use of the Estonian past tense forms during the last century. – Estonian: Typological Studies II. Ed. by Mati Ereht. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 8.) Tartu, 98–145.
- Nemvalts, Peep 2000.** Aluse sisu ja vorm. Alusfraasi käändevaheldus tänapäeva eesti kirjakeeles. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Salasoo, Tiiu 2003.** A Step in the Search for an Explanation of the Acquisition of Estonian. – Languages in development. Ed. by Helle Metslang & Mart Rannut. München: Lincom Europa, 149–165.
- Salo, Age 1994.** Muutelõppude ilmumine ühe Eesti lapse keelde vanuses 1.5–2.5. – Ensikielenä suomalaiksieli 46. Ed. by Jorma ja Kirsti. Toivainen. Turku, 22–28.
- Shirai, Yasuhiro 2003.** The acquisition of tense-aspect morphology and the regular-irregular debate. – ZAS Papers in Linguistics 29, 195–209.
- Shirai, Yasuhiro, Roger Andersen 1995.** The acquisition of tense-aspect morphology: a prototype account. – Language 71, 4, 743–762.

- Sulkala, Helena 1996.** Expression of aspectual meanings in Finnish and Estonian. – Estonian Typological Studies I. Ed. by Mati Ereht. (= Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 4.) Tartu, 165–225.
- Tomasello, Michael 1992.** First Verbs. A case study of early grammatical development. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tomasello, Michael 2003.** Constructing a Language. A Usage-Based Theory of Language Acquisition. Cambridge: Harvard University Press.
- Tragel, Ilona 2003.** Eesti keele tuumverbid. (= Dissertationes Linguisticae Universitatis Tartuensis 3.) Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Wagner, Laura 2001.** Aspectual influences on early tense comprehension. – Journal of Child Language 28, 661–681.
- Vaiss, Natalia 2004.** Eesti keele aspekti väljendusvõimalusi vene keele taustal. Magistritöö Tallinna Ülikooli eesti keele õppetoolis.
- van der Feest, Suzanne, Angeliek van Hout 2002.** Tense Comprehension in Child Dutch. – Proceedings of the 26th Boston University Conference on Language Development. Massachusetts: Cascadilla Press.
- Weist, Richard 1986.** Tense and aspect. – Language acquisition: studies in first language development. Ed. by P. Fletcher, M. Garman. Cambridge, 356–374.
- Weist, Richard 2002.** The first language acquisition of tense and aspect: A review. – The L2 Acquisition of Tense-Aspect Morphology. Ed. by R. Salaberry, Y. Shirai. Amsterdam: John Benjamins, 21–78.
- Weist, Richard, Hanna Wysocka, Paula Lyytinen 1991.** A cross-linguistic perspective on the development of temporal systems. infic constructions in the acquisition of inflection in English. – Journal of Child Language 18, 67–92.
- Vendler, Zeno 1967.** Linguistics in Philosophy. Cornell: Cornell University Press.
- Vihman, Marylin, Maigi Vija 2006.** The acquisition of verbal inflection in Estonian. – The Acquisition of Verbs and their Grammar: The Effect of Particular Languages. Ed. by N. Gagarina, I. Gülzow (= Studies in Theoretical Psycholinguistics 33.) Dordrecht: Springer Publishing Company, 263–295.
- Vihman, Virve 2004.** Valency Reduction in Estonian. Phd dissertation. University of Edinburgh.
- Wilson, Sara 2003.** Lexically specific constructions in the acquisition of inflection in English. – Child Language 30, 75–115.

Acquisition of tense morphology and aspectuality in Estonian

Reili Argus

Children learning past tense morphology have often been thought to start with verbs with a certain aspectual contour. At the same time, discussion of the acquisition of the past tense of irregular verbs before regular ones has been quite extensive.

Longitudinal Estonian data from one child between the ages 1;7-3;0 have been used to investigate the influence of lexico-semantic and morphological features and markedness on the acquisition of past tense morphology in Estonian. Results indicate that lexico-semantic properties, or in other words situation type, have a stronger influence on the acquisition of past tense than pure morphological properties like productivity of a certain inflectional verb class or morphological markedness.

The acquisition of Estonian past tense starts with verbs denoting a change of state with a clear observable result, from the class of achievement verbs, and only afterwards extends to other situation types. Although the first past tense forms were formed from irregular verbs and the input frequency of these verbs is high, the influence of lexico-semantic properties of a verb on the acquisition of past tense morphology has been considered to be stronger. These findings are argued to support the idea that children learn past tense beginning with prototypical past situations, achievements, and children's first past tense forms have an aspectual rather than temporal meaning.

Keywords: First language acquisition, tense, aspect, actionality, situation types

Reili Argus
eesti filoloogia osakond
Tallinna ülikool
Narva mnt 25
10120 Tallinn
reili.argus@tlu.ee